

MULLA HINDISTONIYNING BOSHDAN KECHIRGANLARI

TOSHDAN QATTIQ

Mavlono mulla Muhammad Sharif Hindistoniyning ushbu o'z tillaridan yozib olingan tarjimai hollarini o'qir ekanman, beixtiyor, inson boshi toshdan ham qattiq. Ammo odam boshi soy tubidagi toshdek chidab qoladi, degan o'y hayolimda takrorlandi. Ha, Xudo g'olib qilaman desa, odam - g'olib! Uni hech narsa, hech qanday azob uqubat, hech qanday qiyinchilik yengolmaydi.

Ilm istagan, dili ma'rifat va yaxshilikka tashna solih yigit boshidan zamon ne tegirmon toshlarini yugurtirmadi. Uni ma'rifat va imondan to'ydirolmadi. Balki aksincha qiyinchilik ortgan sayin uning imoni mustahkamlana, ma'rifati komillana bordi. Alloh doim sabr qilguvchilar bilandir, degan oyati karima bu ajoyib inson taqdirida yana bir karra isbotini topdi.

Mavlono Muhammad Sharif Hindistoniyning boshdan kechirganlari magnit lentasiga yozib olingan ekan. Ulamoyi kirom mulla Kamol o'g'li Sarimsoqjon uni qunt bilan oqqa ko'chirib chiqdi.

Davrning ne-ne lovullarini boshidan kechirgan bir insonning yuraklarni larzaga soluvchi qissasi shu tariqa gazeta sahifasiga kirib keldi.

Bu umr qissasi – og'zaki qissa. Unda ko'hna jonli turkiy tilimizning o'ziga xosliklari «oshlanmagan», «ishlanmagan» jilvalari shundoq ko'zga tashlanadi.

Qissa shunday talaffuz qilingan bo'lsa, shunday qog'ozga tushdi. Bu til – mulla Hindistoniyning tili va u daxlsiz, sayqalga muhtoj emas. Ayrim o'rinlardagina kelishiklarni andak to'g'riladik.

Siz bilan, o'quvchi, hayajonlarimizni tezroq baham ko'rishni istadik.

Ibrohim G'ofur

XUDONING NOMI BILAN BOSHLADIM

Siz qoriyin kiromlarga ma'lum bo'lsinkim, kamina axqorul ibod Muhammadjon Hojimullo Rustam o'g'illari sana 1310 hijriy muvofiq 1892 melodiya qo'qond muzofotig'a qarashli Chorboq qishlog'ida Xo'ja Muhammad Vali mozorlarig'a yaqin ushbu qishloqda tug'ulub tarbiya topg'ondirman.

Qiblagohimning hikoya qilishlaricha, qo'qond va Samarqandda tahsil ulum qilg'on ekanlar. Marhum faqih edilar. Boshqa ulumlarga mahoratlari o'rtacha erdi. Man oldilarida farzi ayn va faqih Kaydoni va ham «Muxtasar» to «Kitobi nikoh» o'qug'on erdim. Meni qori qilishga ko'p haris erdilarki, «qo'qondda madrasada o'qub turg'onimda ramazon oyida madrasada xatm bo'ldi. Bir qori xatmga o'tdi. Nihoyatda xush ovoz ekan. Nomi Muhammadjon qori ekan. Men Xudoga ahd qilib shundog' tiladimki, agar man xotun olsam, Xudo o'g'ul bersa, nomini Muhammadjon qo'yib, qori qilaman. Xudoyi taolo talabimga muvofiq bir obro'lik ulug' kishi meni madrasadan olib borib, qizini menga nikoh qilib berdi. Xudovando iroda qilg'on ekan, san vujudga kelding».

Xulosai kalom shulki, mening Shayx 8 yoshimda marhum Muhammad Amin qorig'a berdilar. Ul zot Jalobir qishlog'idan erdilar. Bizning joyimizdan bir kilometr masofadadur. Bir oyda haftiyakni tamom qildim. So'ngra qori domla marhum bo'lub qoldilar. So'ngra qiblagohim meni Toshbolta domlag'a topshurdilar. Bu qori domlada to'rt yil davom etdim, lekin qur'onni hizf qilmog'im mahol ko'rinur erdi. Sababi shulki, uying xizmati ham qori domlaning xizmatlari bo'lub menga fursat bermas erdi. Men qiblagohimga aytdim: - «Meni shaharg'a olib borib bering. Bu joyda odam bo'lmayman»yu. Qiblagohimga ham maqbul bo'ldi. Shahri qo'qond bizni qishloqdan sakkiz kilometr masofada turar erdi. Ul davrda ko'chalar harob erdi. Odamlar otu eshak va piyoda yurar erdilar. Otamizni bir otlari bor erdi, eshakdan kattaroq. Meni orqalariga mindirib oldilar. Ikki kilometr yurgandan so'ng ko'chada ozgina loydan o'tmadi. Qiblagoh harchand zajir qilib ursalar ham bo'lmadi. Otdan tushub, yetaklasak ham bo'lmadi. Hayron bo'lub turub qolduk. Nogoh orqadan bir ayolni ovozi eshitildi. Qarasak, biz tarafg'a bir ayol yugurub kelmoqda. Yaqin kelg'onda ma'lum bo'ldiki, validamiz ekan. Qur'onim faromush bo'lub qolg'on ekan. Orqamizdan validamiz qur'onni olib yugurg'on ekanlar. Yetib kelg'ondan keyin bkhol bo'lub yiqilib yerga yotib qoldilar. Biz quo'onni olg'ondan so'ng otni yetaklasak yurib ketaberdiyu. Qiblagoh aytdilar: - «Agar ot to'xtab turmag'onda onang to shaharg'acha yugurub borar ekan, Xudo rahm qilib otni to'htatib qo'ydi».

Xulosai kalom shulki, qiblagoh meni Zikriyo qori domlag'a topshurdilar. Bu qorihonada ikki yilda tamom qildim. O'n to'rt yoshimda qur'onni hibz qildim. So'ngra odatga muvofiq qiblagohimiz tamom ulamolarni ja'm qilib, xatm to'yini qilib berdilar. Hammalaridan dars o'qushumg'a fotiha olib berdilar. Keyin Mullo Eshonqul domlaning huzurlarida ibtidoi darslarni o'qushg'a boshladim. Ilmu Sarf va ilmu Nahvning ibtidoi kitoblarini o'qub, to «Sharhi Jomiy» boshladim. Yoligimdan ilmga hirs edim. Ramazondan ilgari bir oy takror qur'on takror qilmoq uchun Shohimardong'a borar edim. Ul vaqtlarda araba bilan odamlar ziyoratga borar erdilar. Menda kiraga pul yo'q, nochor piyoda borar edim. Bir martaba kavshimni yechib, xaltaga solib yalangoyoq yurdim. Shuning uchunki, kavshim yirtilib qolsa, bozordan yangi olish qiyin, pul yo'q, kambag'alchilik:

*Xalqimizni kasbidur dehqonchilik,
Mehnatu va kulfat edi orzonchilik,
Non desak, olib berar zog'orani,
Chinni kosa o'rniga tog'orani.*

*Ish topolmay yotadur qum ustida,
Tagi teshilgan elak xum ustida,
Xalqimizni ko'blari omi edi,
Ko'knoru, noskashu va bangi edi.*

Xulosa shulki, men qoriyirlarga ul davr zamonin ahvolidan ozgina bayon qildim. Qariyalardin qolg'on bir misol borki: - «Mushti ramuz az xurdor».

Man endi o'zumning ahvolimni yozishg'a boshlayin. Qissa ko'tah, shohimardong'a yetib bordim. Ul joyda bir oy takror qilib turdim. Meni qo'limda hech qanday mablag' yo'q. Faqat holi tavakkal edi xolos. Lekin ziyoratchilar ko'p kelar erdilar. Ba'zilar meni oldimg'a kelib: - «qori, bir xatm qilib qo'ying» deb biror narsa berar erdi. Ba'zilari pishg'on ovqat olib kelib berar edilar:

*«Tavakkalni Xudog'a aylag'on er,
Na talqonu na qalqonni g'amin yer».*

XUlosa shulki, uyimda muyassar bo'lmag'on laziz ovqatlarni Xudo yetkuzur erdi. Emdi hovuzni oldida non sotuvchi qizlar nonlarini ziyoratchilarg'a sotib, asrda uylarig'a ketur erddilar.

Bir kun bir qiz ketmay hovuzni oldida yig'lab o'lturubdur. Men oldig'a borib so'radim: - «Nimaga yig'laysan?». Ul qiz aytdiki: - «Ertadan kechg'acha sotg'on nonimni pulini ushbu hovuzga tushurib yubordim. Emdi, meni urib o'ldiradurlar. Onam o'gay, o'zimni onam o'lib ketg'on». Meni rahmim keldi: «Bechora yetim ekan». So'radim: - «qanday va qaerdan tushurdung?» qiz aytdiki hamma pulimni hamyong'a solg'on erdim. O'ynab o'lturub, tushurub yubordim». - «qay joyg'a tushurding, menga ko'rsat?» dedim. Qiz tushgan joyni ko'rsatdi. Men ko'ylaklarimni chiqorib, hovuzg'a o'zimni tashladim. Istab yurib oxiri hamyonni topib berdim. Yetim qizni hursandlig'i benihoyat erdi. Men aytdim: - «San meni, Xudo sizga ilm bersun deb duo qilg'il». Qiz keyin meni ta'lim berishimga muvofiq qiblag'a qarab turub duo qildi. Bu mening uchun ajoyib hodisa bo'ldi. Ilgari fahmimni olmasdan ko'p qiynalar edim. Hatto ba'zi vaqt yig'lar edim. Ushbu avqotdan keyin fahmim yaxshi bo'lub, xatto sheriklarimga ham mukolima qilib berar erdim. Bu yetimni duosi zoe' ketmadi. Emdi Shohimardondan qo'qondg'a qanday qilib ketmoq g'ami menga tushdi. Buni Xudo oson qildi. Voqea shundog' bo'ldiki, qo'qondan bir jamoa boylar ziyoratga keldilar. Ulardan bir boyning o'g'li qorixonada man birla o'qug'on erdi. Otasi birla kelib qoldi. Bular ketar vaqtida meni birga olib ketdilar. Ushbu vaqt qo'qondda darsda o'qur erdim. Madrasai Ming Oyimda Usmon maxdum mullo huzurlarida Sharha mullo o'quvchilar jamoasig'a qo'shildim. Shul vaqt taxminan o'n olti yoshda edim. Bir yildan keyin Buxorog'a ketib qoldim. Sababi shulki, man istar edim hamisha o'qushni, lekin yoz vaqtida mening qiblagohim: - «Menga yordam qilasan» deb dehqonchilik ishlarig'a olib ketar erdilar. Shu bilan men olti oy o'qushdan qolar erdim. Shuning uchun Buxorog'a borsam, hamisha darsga mashg'ul bo'laman deb, shu qarorga keldim. Ul qiblagohdin so'radim. Javob bermadilar. Hatto koyib berdilar, aytdilarki: - «qo'qondda senga dars beradurg'on domla yo'qmu?» Men ayta olmadimki: - «Mening o'qushimg'a xalal beryapsizlar» deb. Keyi javob bermasalar ham ketaveraman deb jazm qildim. Soatimni bozorg'a olib borib, o'n so'mg'a sotib, shuni zodi rohila qildim. Poezdga bilet oldim. Poezdga bir mo'ysafid odam o'zi Shahrihonlik ekan, hamroh bo'lub qoldim. Mendan so'radiki: - «qaerga bormoqchisiz?» Men javob berdim: - «Buxoroga». Yana so'radi: - qaysi madrasaga?». Men aytdim: - «Bilmayman». Yana so'radi: - «Buxoroda tanishlarigiz bormu?» Men aytdim: - «Yo'q». Mo'ysafid hayron bo'lub aytdi: - «Buxoro shahri azimdur, Siz hech kimni bilmasangiz ko'chada qolasiz. Bu sizga biron kishi bormang deb maslahat bermadimu? Xayr emdi, siz man bilan yuring, men sizni ulug' joyga olib boraman. O'shal joyda istiqomat qilib qolarsiz» dedi. Qissai ko'tah, Buxoroga bordik. «Eshonu Sayaxsinni xonaqolari» nomi bilan mashhur ekan. Bu Buxoroda Shahrihonlik Eshon bor ekanlar. Nomlari «Xudoberdi», xalifa ekan. Bu mo'ysafid Hazrati Eshonni birodarlari ekan. Bu odam meni xonaqohga olib kirib qo'yib, o'zi yo'qolib ketdi. Men Asrni va namoz Shomni va Xuftanni ushbu xonada o'qudim. Xuftan namozidan so'ng Hazrat Eshon, halqa qildilar. Men surai «Taborak»ni qiroat qildim. Bu yaxshi natija berdi. Namozdan so'ng bir odam: - «qiroat qilg'on qori kim?» deb so'radi. - «Men» deb javob berdim. - «Yuring, Hazrati Eshon talab qilayotirlar» deb, meni «Chillaxona»ga olib kirdi. Hazratni ziyorat qildim. Hazrati Eshon meni ahvolimni

so'radilar: - «Nima uchun Buxoroga keldingiz?». Men: - «O'qug'oni keldim» dedim. – «qori muattarmisiz?» deb so'radilar. Men: - «qoriman» deb javob berdim. – «Surai «Muzammil»ni o'qib bering» dedilar. Men o'qub berdim. Hazrat ko'p tahsin qildilar. Hazrat kichkina o'g'ullarini chaqirib olib keldilar. O'g'ullariga tavsiya qilib aytdilarki: - «Bu o'rtog'ingni hujrada birga olib borgan, bu ham «Sharhi Jomiy» o'qur ekan». Yana menga aytdilarki: - «Har kecha sahar vaqtida sizni so'fi uyqudan uyg'otadi, tahorat qilib meni oldimga chiqib, surai «Muzammil»ni tilovat qilib berasiz», dedilar. Shu bilan har kecha sahar tahajjud namozi vaqtida meni so'fi uyg'otib olib chiqar edi. Kunduzi Eshonjon bilan darsga borar erdim. Shul tariqa uch oy davom etdi. Keyin menga bu joyda istiqomat qilish qiyin bo'lu qoldi. Shuning uchunki, Eshonjonning hujrasig'a mehmonlar ko'p kelar ekan, menga darslarimg'a mashg'ul bo'lishimg'a mone' bo'lub qoldi. Keyin Hazrati Eshondan ruhsat olib dohmalariga borib, o'sha yerda istiqomat qildim, agarchi Eshonjonning hujrasida maishatim yaxshi edi. Istiqomat uchun ham hech narsani keragi yo'q edi. Bovujud shundog' bo'lsada, o'qushum yaxshi bo'lmag'oni uchun, go'rxonaga ko'chub ketdim. Emdi sibotimda tahsilg'a kifoya qiladurg'on hech narsa yo'qlig'i sababidan qiynalib qoldim, lekin Parvardigorg'a tavakkal qildim, - «Rizqni Xudo beradi» deb istiqomat qila berdim. Bir kun darsdan kelib turg'on holimda bir nonvoyning do'konini oldidan o'tdim. Nonvoy meni yaaqirib qo'limg'a ikki dona non berdi O'sha kuni och edim. Bu odamni dilig'a Parvarligor fazl karami birla har kuni menga ikkita non berib turushig'a ilhom qildi. Bu nonvoy aytdiki: - «Siz har kuni mana shu yerdan o'tub ikkita non oling», dedi. Shu bilan menga sababi rizq paydo bo'ldi. Tolibi ilmlarda bir qoida bor edi. Dars boshlash oldidan, ha bir kishig'a soliq solib, pul to'plab, mudarris domlag'a dasturxon qilib bormoq odat edi. Sharhi Mullodan marfuotni tamom qilib, Mansubotni boshlash uchun pul kerak bo'ldi. Meni zimmamg'a uch so'm soliq tushdi. Menda pul yo'q. Bulmasa darsg'a kelishimg'a ruxsat yo'q deb meni majbur qilishdi. Men darsdan chiqib, nihoyatda g'amgin bo'lub, ko'zlarimdan yosh oqib, kambag'alchilikdan Parvardigorg'a dilimda nola qilib, hujraga kirib ketib turgan edim, boshim yerg'a egig'on holda, nogoh toshni orasida bir narsa ko'zimg'a yaltirab ko'rundi. Olib qarasam, xotunlarni qo'lidantushg'on uzuk ekan. Men umrumda bu xilda uzukni birinchi ko'rushim. Muniqiymatini ham bilmayman. Dilimg'a kaldiki, agar bu uzukni sotsam uch so'mg'a olsa, tushg'on soliqdan qutular erdim. Yo'limdan qaytib, Labi Hovuz Devonbegidvn uzukfurushlarga Kavkaz xalqidan bo'lar edi. Shul joyg'a olib keldim. Uzukni ko'rsatdim. Qo'limdan olib ko'rub: - «qanchag'a sotasiz deb so'radi?»man bu uzukni qiymatini bilmag'on sababdan: - «O'zingiz bir narsa qilib berabering» dedim. Ul odam aytdiki: - «Yigirma so'm beraman» dedi. Men yigirma so'mni eshitib, nihoyat darajada hayron bo'lub qoldim – «Yo'q sotmayman», «Uzugimni bering» dedim. Ul aytdi: - «O'ttiz so'm beraman, soting muni» dedi. Men yana: - «Sotmayman» deb uzukni qo'lidan oldim. Yana bir uzukfurush bul holdin xabardor bo'lub, meni chaqirib uzukni ko'rmoqni istadi: - «qancha qildi?» deb so'radi. Man aytdim: - «O'ttuz so'm qildi», dedim. «Sotmadim» dedim. Bu odam aytdiki: - «bundog' bo'lsa, man qirq so'm beraman» dedi. Men: - «Sotmayman» dedim. Qo'lidan uzukni olib jo'nab qoldim. Yana chaqirib: - «Ellik so'm beraman» dedi. Xulosai kalom shulki, uzukni narhi oshib borib, sakson so'mg'a bordi. Shundan oshmadi. Bu nimadan bo'lg'onig'a o'zim ham hayronman. Keyin ma'lum bo'ldiki., uzukni halqasi tillodan ekan ko'zi olmosdan ekan. Oxiri sakson so'mga sotdim. Hul vaqtdagi mening xursandlig'im benihoya edi. Bir yillik istiqomatni maishatini Parvardigor meng'a ato qildi. Shu bilan soliqni to'ladim. Sheriklarimni ham ziyofat qildim. Bir kun sheriklarim meni holimg'a taajjub qilishib: - «San biror yerdan o'g'urlik qildingmu?» deb so'rar edi. Buxoroning havosi yoz mavsumida nihoyatla issiq bo'lar edi. Madrasalarda dars to'xtar edi. Tolibi

ilmlar salqin joylarga chiqib ketar edi. Man ham qo'qondg'a jo'nab ketdim. Hovlimizg'a keldim. Ota-oanlarni ziyorat qilibko'rushub, bir oy uyda turdum. Lekin shu davrda birinchi jahon urushi bo'lub turg'on edi. Hukumat rabochiklar uchun xalqg'a bir besh uydandan bir kishini talab qilishar edi. Dadamiz menga aytdilarki: - «Tezlik bilan Buxorog'a qaytib ket, chunki ellikboshi sening ham nomingni yozibdi». Men yana Buxorog'a qarab jo'nadim. Lekin hozir Buxoroda dars yo'q. Sheriklarimdan to'rt kishi Balx shahridag'i Mozori Sharifg'a bormoqni qasd qilg'on ekanlar. Men ham shular bilan bormoqni istadim. Hazrati Eshonning huzurlariga kirib shu maqsadimni aytdim. Hazrati Eshon aytdilarki: - «Mozori Sahida bizni muridlar bor, o'zi ahli davlat odam. Bir omonat beraman, shu odamg'a olib borib berasiz. Ul odam sizni ko'p hurmat qiladi, joy beradi» deb bir risolai forsi Anfos nomli va kuloh do'ppi omonat berdilar. Mozori Sharifg'a jo'nadik. Amu daryodan kema bilan o'tub, eshak kira qilib, Mozori Sahiga bordik. Mozorda ziyorat qilib bo'lg'ondin keyin, shul mozorda yotib qoldim. Sheriklarim mendan ajrab ketdi. Kunduzi mozorni aylanib yurgon edim, bir bolaxonadan qori bolalarni ovozi chiqib turubdi. Bolaxonaga chiqdim. Bir mo'ysafid domla o'tirgan ekanlar, yigirma chog'lik qori bolalar qur'on o'qub o'tirgan ekanlar. Qori mendan so'radilar: - «Siz qaerdan keldingiz?» deb. Men aytdim: - «Buxorodan keldim». – «qorimisiz?» deb so'radilar. Men: - «qoriman» deb javob berdim. – «Butun hizf qilg'onmisiz?» deb so'radilar. Men: - «Murattabman, butun hizf qilg'onman» deb javob berdim. Qori domla aytdilar: - «Surai Maryamni boshdan qiroat qiling?» Men bir sahifa qiroat qilib berdim. Qori domla mening qiroatimg'a ko'p tahsin aytdilar. Keyin aytdilarki: - «Sizga mana shu mozordan bir hujra olib beraman, ikkita qori bolani xizmatimg'ga qo'yaman, ikki mahal ovqat olib kelib beradi, erta bilan choy-non, hammasini muhayyo qiladi. Sizning vazifangiz shulki, men o'z ishimg'a borganimda o'rnimda o'tirib qori bolalarg'a saboq berasiz». Men aytdim: - «Men o'quvchi tolibi ilmman, darsim nima bo'ladi?» Keyin qori domla aytdilar: - «Bu mozorda dars aytguvchi mashhur zot borlar. Shu zotg'a sizni topshiramiz. Darsingiz ham davom etadi».

Xulosa shulki, menga bir hujrani ochib berdi, ikki qori bolani muqarrar qildi. Ular menga ovqatlar olib kelar edi. Man qori domlani o'rinlarida gohqgoh bir joyg'a ketib qolsalar qori bolalarg'a ta'lim berar erdim. Meni qori domla olib borib, mashhur domla Hazrati muborak nomlari Mirmuhammad _G'avs Saidzoda) deb atalarkan. Shu domlag'a topshurdilar. Qozi domla mendan so'radilar: - «Buxoroda nima darsdan o'qug'onsiz?» deb. Men: - To Sharhi Mullog'a qadar darslarni o'quganman» dedim. Mendan Kofiyani madhasi ismdan imtihon qilib ko'rdilar. Men hech savollarig'a javob berolmadim. Yana mendan ilmu Sarfdan savol qildilar. Munga ham javob berolmadim. Keyin «E'loliya qilg'onmisan sarvlarni» dedi. Men: - «Yo'q» deb javob berdim. Qozi domla aytdilarki: - «Hamma o'qug'on darslaringiz bekor ekan, boshdan o'qiysan. Undan keyin men senga Mo'zini, Zanjoni o'qitarman». Meni a'mi qorini oldiga yubordilar. Yigirma to'rt bob Mo'zini e'lol qilish kerak ekan. Bir jamoa Sarfni o'quvchilarg'a menisherik qilib qo'ydi. E'lol tojikcha bo'lar ekan. Man tojikchani kamroq bilar edim. Men nihoyat darajada qiynaldim. Daftarg'a yozub yurub o'qug'on darsimni yod qilar edim. Olti oyda e'lol qilib tamom qildim. Men ko'b o'z holimdan ta'sirlanib, Sharhi Mullog'acha o'qug'on bo'lsamda, yana qaytib muftadiylar qatorida boshdan tushdim. Uch yil qilg'on tahsil hammasi bekor bo'ldi. E'lolni tamom qilg'ondan keyin qozi domlaning oldilarig'a keldim. Qozi domla qilib ko'rdilar: - «Yaxshi» deb baho berdilar. Qozi domla oldilarida Mo'zini boshladim, andek vaqtda Mo'zini tamomqildim. Keyin Zanjoni o'qudum, uni tamomqilib, Marrohil Arvoh o'qudum. Bir tarafdin Avomil o'qudum tarkibi bila o'qub tamom qildim, Harakoto'qudum. Keyin

Hidoyatul Nahv o'qudum. Keyin Kofiya o'qudum. Bir yilda shularni o'qub tamom qilib, Sharhi Mullo boshladim. Mening bu o'qushum endi boshqacha erdi. Darslarni yaxshi tushunar edim. Yaxshi fahmlab o'qur edim. Shu bilan birg'a Mantiqni Isog'uvchi Mezonul Mantiq, Mirqotil Mezonil Mantiqni, Sharhi badiyi Mezon, Tahzib sharhi bilan Shamsiya, qutbiya, Sullam sharhi bilan, Bedil Sharhi bilan. Mirzo Bedilni qozi domlaning huzurlarida tamom o'qudum. Dars nima ekanig'a endi tushundim. Shu vaqtlarda dadamiz meni istab Buxorog'a kelg'on ekanlar. Buxorodan Mozori Sharifg'a borganimni eshitib, Mozori Sharifg'a keldilar. Endi bu orada Mirzo Muhammad qosimboyni topib, Hazrati Eshonning omonatlarini topshurdim. Mirzo Muhammad qosim xonning o'zining solg'on masjidi bor ekan. Shu masjidning hujralaridan birovini menga berib: - «Shu yerda istiqomat qiling»- dedi. - «Sizning tamomi zaruriyatlaringiz bizning zimmamizda» - dedi. Mozordan ko'chub, masjidning hujrasida istiqomat qildim. Dadamiz kelg'onlarida ushbu masjidda istiqomat qilar edim. Mana shu yil o'n yettinchi yil bo'lub, inqilob boshi ekan. Dadadmiz mening holimni ko'rub, xursand bo'lub: -«Men seni olib ketmoq uchun keldim. Endi ko'rsam bu joyda tinch dars o'qub turubsan ekan. Emdim men seni olib ketmayman. Shu yerda istiqomat qilaverasan»- dedilar. Meni tashlab ketdilar, xolos. Xullas, ikki yil Mozori Sharifda istiqomat qildim. Ramazon oylarida Mozori Sharifda xatmg'a o'tdim. Qozi domlamizning talablari bilan hovlilarida xatm qildilar. Unda ham xatmg'a o'tdim. Qozi domlamiz ko'b shogird qilmas edilar. Shogirdlari 6-7 dan oshmas edi. Ularning ichlarida muttadiysi men edim. Boshqalar hammalari Sharhi A'qoid o'qur edilar. Qozi domlaning shogirdlarning ichlarida bir afg'on tolibi ilm bor edilar. Mashhur Mullo Faqir deb atalar edilar. O'zi Sharhi A'qoid o'qur edi va ajoyib tarki dunyo jozibalik xudojo'y zot edilar. Qozi domlamiz bu tolibi ilmni nihoyatda hurmat qilar edilar. Bir ajoyib viloyatg'a yetg'on zot edilar. Kunduzi darsg'a kelib, dars o'qub bo'lub, kechsi qabristonda yotar edilar. Bu zotning sifatlarini aytib tamom qilib bo'lmaydi. Qozi domlamizg'a bir hodisa bo'lub qoldi. U ham bo'lsa, Afg'onistondan Buxoro tomong'a surgun bo'ldilar, davlat tomonidan. Shu holda hamma talabalarg'a ruxsat berdilar, magar uch kishiqa ruxsat bermadilar. Biri Mullo Faqir: -«Meni birla borasan» -dedilar. Menga ruxsat bermadilar. Buxorog'a ketishga majbur bo'ldik. Qozi domlamizning farzandlari yo'q edi. Bir o'g'illari olim bo'lub, ilmni tamom qilgandan so'ng o'n sakkiz yoshida vafot qilgan ekanlar. Shu bolaning firoqida onasi ham vafot qilg'ondan keyin qozi domla bir ayolni oldilar. Bundin hali bola bo'lmag'on. Shu ayollarini birg'a olib, u ayolning ukasi qaynag'alari birla bizlar ikki kishi beshta otg'a ming'on holda Amu daryodin o'tub qarshig'a keldik. Qarshida bir uch kun turub, Buxorog'a keldik. Hazrati Bahovaddinni ziyorat qilib, xotunlarini bir shayxning uyig'a qo'yib qozi domlamiz, mullo Faqir, men uch kishi Buxorog'a keldik. Buxoroda Afg'onistondan kelib qolg'on bir kishi, shu odamning hovlisida mehmon bo'ldik. Bu odam maddohlik qilar ekan. Labi Hovuz, Devonbegida so'z qilar ekan. O'tgan tolibi ilmlarg'a xabar berib: - «Bir allomai zamon Afg'onistondan kelg'on, har kim dars o'qusa, bizning uyg'a borsunlar» deb. Andek vaqtda qozi domla mashg'ur bo'lub ketdilar. Amir Buxoroning bir vazirlar bor ekanlar. Mir Salim degan. Qozi domlag'a muxlis bo'lub, bir hovlig'a tushurdi. Qozi domla ayollarini olib kelib shu hovlida istiqomat qildilar. Jamoa-jamoa bo'lub talabalar dars boshladilar. Qozi domla to'rt oy Buxoroda dars aytganlarida so'ng yoz bo'lub, Bux'oro issiq bo'lub ketdi. Shunda mullo Faqir qozi domladan ruhsat olib, yana Afg'onistong'a qaytib ketdi. Qozi domla Buxoroning havosi issig'i yoqmay, isitma kasali bo'lub qoldalar. Toshkentdan kelg'on savdogar boylar qozi domlani Toshkentg'a taklif qildi. Qozi domla meni olib Toshkentg'a ketdik. Ayollari Buxoroda qoldi. Toshkentning havosi yoqib, kasaldan tuzuk bo'lub qoldi. Haligi taklif qilg'on boylar qozi

domladan iltimos qilishdi. Toshkentda turung deyishdi. Ko'kaldosh madrasasida dars aytishg'a muqarrar bo'ldilar. Keyin hovli topib berdilar. Ayollarini ham olib keldilar. Shu vaqt Afg'oniston podshosi o'ldurub, o'rnig'a bolasi Omonulloh degan o'g'li podshoh bo'ldi. Bu podshoh Sovet hukumati bilan bitim tuzub, konsul yubordi. Toshkentg'a konsul qozi domlani chaqirib, podshohning farmonini berdi. Qozi domlani qaytib Afg'onistong'a podshoh talab qildi. Konsul aytdi: - «Sizg'a yo'l harajoti beramiz, qaytib Afg'onistong'a borasiz». Shu bilan qozi domla xotunlarini qaynog'alari bilan qoldirib, meni olib ikki otg'a minib Kobulg'a jo'nadik. Qobulg'a borg'ondan keyin qozi domlani podshoh huzuriga chaqirib, Jalolobod shahrig'a «qozi» qilib yubordi. Men birla qozi domla Jalolobod shahrig'a keldik. Kobulda turgon vaqtimizda qozi domlani otlari bor edi. Saroyg'a boylag'on. Man ming'on otni sotdik. Qozi domla ming'on otni qoldirdik. Bir kun shu turg'on saroyg'a Mullo Faqir kirib keldi. Qozi domlani ziyorat qildi. Qozi domladan iltimos qildiki: - «Meni turg'on qishloqda ham hashak serob, qorini ham olib, otini ham olib qishloqg'a borsam, bir oy olib tursam, ot ham yaxshi semirib qolar edi». Qozi domla: - «Xo'p» deb ruhsat berdilar. Kobol shahridan, bir o'ttiz kilometr tashqarida, tog'ning ichida «Sabz» degan qishloq ekan. Shu qishloqda bir oy turdik. Obu havosi juda yaxshi ekan, salqin, tog'dan suv tushadi, nihoyatda sovuq tutlar pishg'on vaqti ekan. Mullo Faqir masjidda ibodan qilib o'tirar ekan. Qishloq xalqi bola-chaqasi bilan muxlis ekan. Bir oydan keyin qaytib Kobulg'a keldik. Mullo Faqir yana xayrbod qilib ajrab qoldi. Qozi domla Jalolobodg'a qozi bo'lg'onidan keyin yo'lda bir qishloqda Naqib Sohib degan bir Pir bor ekan. O'zlari arab Bog'daddankelg'on ekanlar. Qozi domla Naqib Sohibni ziyorat qilmoq uchun shu qishloqg'a keldilar. Pir bog'larida o'tirgan ekanlar. Bu Pirg'a podshoh ham murid ekan. Kirib ziyorat qildik. Qozi domla Naqib Sohib bilan arabcha so'zlashdilar. Bir soat suhbat qildilar. Keyin ruxsat olib Jalolobodg'a jo'nadik. Qishloq ahlining hikoya qilishicha bu zot «Sohibi Karomat» ekanlar. Jalolobodda qozi domlamizg'a davlat tarafidan hovli berildi. Qozi domlamiz kunduzi mahkamag'a borar kechqurun men ovqat tayyorlab turar edim. Erta bila mening darsimni aytib mahkamaga ketardilar. Shu tariqada to'rt oydan keyin qozi domlanning ayollari ham podshohning xarajoti bilan Toshkentdan yetib keldilar. Qozi domlamizning xos huzurlarida mendan boshqa o'quvchi yo'q. Qozi domlamiz shundog' adolatlik qozi bo'ldilarki, ikkinchi Abu Yusuf desak bo'lar edi. Adolatlari shu darajada ediki, men bir kun bozorg'a borib, qozi domlanning otlarig'a besh-o'n bog' beda oldim. Biron hammol bo'lsa, ko'tartirib olib ketaman deb turg'on edim. Bir odam kelib: - «Men olib borub beraman» deb bedani ko'tarib bormoqchi bo'ldi. - «Necha pul olasiz?» desam, - «Yo'q, qozi domlag'a xizmat qilamiz» deb, bedani ekorga obormoqchi bo'ldi. Bedani ko'tartirib, hovlig'a olib keldim. Bedani yerg'a qo'yib turdik, qozi domla chiqdilar. Ko'rub, chaqirib oldilarig'a: - «Necha pulg'a baho qilding». Men aytdim: - «Bu odam bekorg'a olib boraman» dedi. Qozi domlanning kotiblari turgan edi. So'radilarki: - «Bozordan hrvig'acha ko'tarib kelg'on bedag'a qancha ijara beriladi?» Kotib aytdiki: - «Ikki tanga bo'ladi», dedi. Menga aytdilar: - «Ikki tanga to'la» dedilar. Men ikki tanga berdim, ul odam olmadi. Kotibg'a aytdilar: - «Ur dedilar ikki tarsaki, urdilar, olmaysanmi? Ol pulni ikkinchi bul ko'chada qadamingni qo'ymaysan, agar qadamingni qo'ysang, seni qamab qo'yaman». Men hayron qoldim. Ul odam: - «Xo'p» deb ikki tangani olib jo'nab qoldi. Keyin men hayron bo'ldimki, bu odam yaxshilik qilsa jazo berildi, sababi, bu odamning mahkamada janjali ketiyapti. Bu shuning uchun aloqa qilmoq uchun bedangni ko'tarib loib kelg'on bu yerg'a. Qozi domla mahkamag'a boraturg'onlarida oldilarida ikki askar yo'ldagi odamlarni: - «U yoqqa tur, bu yoqqa tur», deb ketar edi. Mahkamag'a qozi o'tub ketguncha, ko'chada mashina, araba to'xtaydi. Qozining haybati bu yerda

ko'runub turadi. Kiyimlari, boshlaridagi kiyimlari hammasiboshqacha ko'runub turar edi. Bu Jalolobod shahrida eng yuqori turg'on amaldor niob – to'rtta qozi bo'lar edi. Eng yuqori qozi bizning qozi edilar. Ramazon oyi keldi. Noib so'larning o'rtasida xatm boshlandi. Qozi domlamizni xatmg'a taklif qilib, qog'oz keldi. Qozi domla menga aytdilar: - «Sen ham meni birla borgin, xatmni tomosho qilib kelasan». O'rdaning darvozasining tagiga kelg'onda qozi domlani ichkarig'a ruxsat berdi. Menga ruxsat bermadi. To'xtatib qo'ydi, chunki menda chaqiruv qog'ozi yo'q edi. Qozi domla lashkarg'a aytdilar: - «Mening kavshimni ushlab turadurg'on xizmatkorim bo'ladur» dedilar. Ichkarig'a kirdim. O'rdaning o'rtasida masjid bor ekan. Masjidda namoz o'qug'uvchilar hammasi ulug' odamlar. Xulosa shulki, xatmg'a o'tub turg'on qori nihoyatda xom ekan. O'tub turub ko'p xato qilar ekan. Orqasida some' yo'q. Man luqma berishg'a majbur bo'ldim. Bir tasbehda ko'p yerda xato qildi. Man luqma berdim. Tasbeh tamom bo'lg'ondin keyin shaharning hokimi meni taklif qildi. Billoh, to oxiri xatmni tamom qildim. Xatmda turg'onlar ko'p xursand bo'lub, rozi bo'lushti.

Qozi domlamiz bu shaharda uch yil qozi mansabida turub vafot etdilar. Menga vasiyat qilib aytdilarki: - «Meni yerg'a dafn qilg'ondan keyin, menga bir xatmi Kalomulloh qilib, savobini bag'ishlagaysan, qolg'on ilmni Hindistong'a borub, tamom qilg'il». Men vasiyatlarig'a binoan, qozi domlamiz marhum bo'lg'ondin keyin bir xatmi Kalomulloh qilib, ruhlarig'a bag'ishlab. Hindistong'a jo'nab ketdim.

Ajmir degan shaharg'a borub, bir madrasai Usmoniyag'a doxil bo'ldim. Meni madrasag'a qabul qilib oldilar. Xulosai kalom shulki, sakkiz yil shul madrasada dars etdim. Dars urdu tilda bo'lar ekan. _____ bilg'uncha bir yil qiynaldim bu orada o'zumni mamlakatimdan bir hech qanday xat maktub ololmadim. Dadam birla Mozori Sharifda ko'rushg'onimcha 15 yil bo'ldi. Madrasada sakkiz yil o'qub turg'on holatimda bir ajoyib voqea ro'y berdi. Voqea shundan iborat ediki, shu kun madrasag'a borib o'qushumni dilim istamas edi. Bir kun meni ozod qilib qo'ysa-da, xohalag'an joyimg'a borib sayohat qilib kelsam. Dilim shuni istar. Madrasani boshlig'ig'a ariza yozdim: - «Bu kun mening tobim yo'q, meni o'qushdan qilsalaring» deb iltimos qildim. Madrasaning tabibining oldig'a meni muolaja qilish uchun yubordilar. Tabib ko'rub aytdiki: - «Sizda hech qanday kasal o'yq, endi sizg'a ruxsat beraman, bir kun shaharni tomosho qiling». Menga ijozatnoma berdilar. Man madrasadan chiqib qayoqqa borishim kerak ekan, o'zum ham bilmayman. Ko'chada aylanib, istansag'a bordim. Afg'oniston chegarasidan kalg'on poezd to'xtab turg'on ekan. Dilimg'a keldiki, mabodo mamlakatimizdan Hajg'a bog'uvchidardanbirontasini uchratamanmi deb, poezdg'a chiqdim vagonlarni tekshirib ko'rdum va bir vagonda uch kishi o'turgon ekan. Ularni ko'rg'on zamon o'zbeklig'ini bildim.- «O'talar, qaerdan keldingizlar?» deb so'radim. Ular meni o'zbekcha gapirishimdan hayron bo'ldi, chunki mening liboslarim Hindiston libosi edi. U hojilardan biri: - «San o'zbekmisan?» deb so'radi. – «O'zbekman» dedim. – «Bu yerda nima qilib yurasan?» dedi. Men: - «Madrasada o'qiyman», deb javob berdim. – «O'zbekistonning qaysi shahridan bo'lasan?» deb so'radi. Men: - «qo'qonlik bo'laman» dedim. U odam aytdi: - «Men ham qo'qonlikman», dedi. – «qo'qondning qaysi qishlog'idan bo'lasan?» deb so'radi. Men aytdim: - «Uch ko'prikg'a yaqin Chorbog' qishlog'idan bo'laman». Ul odam aytdi: - «Kimning o'g'li bo'lasan?» man aytdim: - «Mullo Rustam domlaning o'g'illari bo'laman» dedim. Bul odam bir sayha tortib: - «Yo'qolg'on o'g'lumni toptim» deb menga yopishdi. Meni quchog'lab turgan holda xushdan ketdi. Men o'zumning dadamni tanimasdan turg'on ekanman. 15 yil ilgari ko'rg'onimda dadamning soqollarig'a oq kirg'oni yo'q edi. Endi soqollari oqarib, betob bo'lib, zaif bo'lub qolg'on ekanlar. Hech tanimadim. Shu vaqtda poezd

yurushg'a boshladi. Men tezlik bilan dadamni pistg'a olib tushdum. Bular uch kishi Hajg'a ketaturg'on ekanlar. Poezd biletlari Bombey shahrig'a oling'on ekan. Hojilar Bombeyg'a to'planib, paraxodg'a bilet olib hajg'a jo'naydilar. Dadamning sheriklari poezdda yig'lab ketaberdilar. Men dadamni olib madrasag'a keldim. Mudarrislarimiz hayron bo'lub: - «Senga ilgari xabar kelganmidi?» dedilar. Man aytdim: - «Yo'q hech qanday xabarsiz chiqdim». Poezddagi «qudrati ilohiyag'a» taajjub qoldilar. Dadam aytdilarki: - «Man qidirib, Mozori Sharifg'a keldim, seni bilg'onlar aytdilar: - «Uni Hindiston tarafidan toparsiz». Meni umidim uzulib, bu katta shahardan qanday topaman. Xudog'a nola qilib tiladim: - «Xudoyo, o'g'lumni menga yetkurg'il. Meni bu duoyim maqbul bo'lg'on ekan, seni majbur qilib, mening oldimg'a olib chiqib qo'ydi». Dadam: - «Shu davr ichida nima qilib yurding?» deb xafalik izhor qildi. Men aytdim: - «Ilm tahsilida yurdum, shu bu yil oxirgi yilim», dedim. Dadam aytdilar: - «San hali ham o'qub yurubsanmi? Seni sheriklaring mudarris bo'lub dars aytishib yotipti. Endi maslahat shulki, tezlik bila madrasadan javob ol. Meni Hajga olib bor.

Mundin bir yil ilgari bir ajoyib voqea ro'y bergan edi. Mullo Faqir alayhir-rahma noxos madrasaga kirib keldilar. Man ul kishini ziyorat qildim. Xujramga olib keldim, choy damladim, uturguzdim. Man xayron bo'ldimki, mani bu yerda ekanimni bu zot qaerdan bildi ekan deb. Mullo Faqir menga aytdiki: - «Madrasaning bir tarafida mavlono Muhiyiddin Jayshiy mozorlari bor. Mozorning mutavallisi bilan tanishmusan?». Man aytdim: - «Yaxshi tanishman». - «Andog bo'lsa, chillaxonaning kalidini bersun. Men qirq kun chillaga o'turaman». Men mozorning mutavallisidan iltimos qilib, kalidni olib berdim. Chillaxonaga kirib ketdilar. Menga aytdimki: - «Endi meni oldimga kirma. Men o'zum chillani tamom qilib, sening oldingga boraman». To'rt-besh kundan keyin mozorning mutavallisi menga kelib aytdiki: - «Bu qandog odam. edi, chillaxonadan hech chiqmaydi, ovqat olib kelsak, eshikni ochmaydi. Bu odam hayot bormu, yo'qmu, bilmay qoldik?». Bu so'zni eshitib meni ham kayfiyatim qochdi. Chillaxonani toftof qilib, mullo Faqir deb sadoi qildim, ovoz bermasdan eshikni yorugidan bir xat uzatdi. Xatni o'qub qaragam, yozubdurki: - «Nimaga meni oldimga kelasan. Men senga kelma deb aytudim. Bu mutavalliga ham aytgil: - «Ikkinchi kelmasun.». Shu bilan qirq kun tamom bo'ldi. Mullo Faqir chillaxonadan chiqdi. Ajoyib hay'at bilan, ko'zlari qizargon, yuzlari qizargon. Menga aytdiki: - «Endi men ketdim». Men so'radim: - «Qayoqqa borasiz?». Aytdilar: - «Baytullohga». Man so'radim: - «Siz bilan yana ko'rishamizmi?» Aytdilar: - «Xudo xohlasa, Baytullohda». Man bu so'zga hayron bo'lub qoldim. Mening xayolimda hajga borish yo'q.

Shundan to'rt oy o'tgondin keyin dadam keldilar, dadam aytdilar: - «Endi o'qushni bas qilsang, meni hajga olib borsang». Men aytdim: - «Menda hech bir sha'i dunyolik vajhidan yo'q, haj bezodi rohila bo'lmaydi, sizda biror narsa bormu ikki kishining sarfiga yetarlik». Dadam belidan kamarni yechib, ichida bir yuz o'n dona «Nikolay»ning tillosini to'kdilar. «Ikkovimizning xarojotimizga yetadimi?» deb so'radilar. Men aytdim: - «Ortib ham qoladi». Men hayron qoldimki, dadamiz kambagal odam erdilar, bu qadar pulni qaydan topdi ekan. Oxir so'radim, dadam aytdilarki: - «Uydan shu holda chiqdim, zodirohila ham ikki dona zogora non edi. Uni ham onang qo'shni uydan qarzga olib chiqqon edi. Va ham o'zumni tobim yo'q, aso bila yo'l yuraman. Shu ahvol bila uydan chiqib qiblagga qarab duo qildimki: - «hudoyo, meni ikkinchi shu joyga qaytarib keltirmagil». Shul ahvolga piyoda yurub, har bir qishloqga kelib, masjidga yotar edim. Odamlar ilmimni hurmat qilib, kami besh zodirohila berar edilar. Shu ahvol bila Buxoroga keldim. Masjidga tushub, to'rt-besh kun istiqomat qildim. Sherobod xalqi ko'b ixloslik ekan. Mendan iltimos qilishdi: -

«Bizning masjidimizga imom bo'ling, sizning nomingizga sahroda bugdoy ekib beramiz. hosilini jam' qilib, sotib sizga xajga zodi rohila to'blab beramiz. Menga ham ma'qul bo'ldi. Uch yil ushbu masjidga imom bo'lub qoldim. halq menga bugdoy ekib, hosilini sotib, pulini berar edalar. /zlari ham bugdoylaridan ushur to'plab menga berar edilar, to menga zodi rohila jam' bo'lub, shu qadar mablagni to'plab berdilar. Meni Amu daryodin o'tkarib qo'yidilar. Men bir eshakni sotib olib, shu bila Afgonistondan o'tub Yashovul shahriga keldim. Bu yerda eshagimni sotib bu rafiqlarim bilan hojixonada birlashib, poezdga bilet oldik, biletimiz Bombay shahriga edi. Parvardigor mening kecha va kunduz talab qilgon duoyimni mustajob qilib, bu istansada seni toptim. Endi to o'lgunumcha men sandin judo bo'lmayman. hajga meni olib borgil». Xulosai kalom shulki, ushbu yilda xatmikitob qilgon bo'lar erdim. Bu muyassar bo'lmadi. Dadamning xizmatlariga hajga borishga majbur bo'ldim. Ustozlarim ham ma'qul ko'rub, ruxsat berdilar. Shu bila madrasani talabalari bizni istansaga olib chiqib pozdga o'tkurub, fotiha berib, qaytdilar. Bombayga yetib keldik. hojixonada dadamnign rafiqlari xanuz turgan ekanlar. Bizni kelgondin so'ng paraxod safarga tayyor bo'ldi. Bilet olib Makkaga jo'nadik. Man domlala bila vido'lashgan vaqtimda madrasaning bosh mudarrislari Mavloni Axmad Ali menga bir risola xadiya qilgon edilar. Risolaning nomi «Rahbarul haj», o'zlari tasnif qilgon kanlar. Menga tavsiya qilib buyurdilarki: -«Bu risolaning ichida har bir narsa yozilgon, shunga amal qiling». Bombay shahriga kelganda bu risolani olib qaradim. Risolada yozibdurilarki :- «Bobombey shahridan paraxodga tushar oldidan hojilarga lizim shuki, olti metr uzunlikda bir arqon olsinlar, bir paqir olsinlar, keyin limondan qilingon konservadan necha miqdorda olsinlar. Sotib olsinlar yanya qora choyga odatlangon odamlar qora choy olsinlar, chunki Arabistonda topilmaydi». Man bunga amal qilib, bu narsalarni magazindan sotib oldim. paraxodga chiqish oldidan do'xturlarning muoyanasidan o'tmoq lozim ekan. hoji agar kasal bo'lsa, paraxodga ruxsat bermas ekan. Dadamni dam qisar kasalliklari bor edi. Ba'zilar aytdilar: -«Dadangga do'xturlar ijozat bermaydi». Men hojixona xodimlari bila malahat qildim. Ular aytdilar: -«San do'xturdan o'tushda dadangdan muqaddam tugin-da, dadanga navbat kelg'onda o'n rupiya pulni do'xturning qo'liga bergin-da, do'xturdan iltimos qilginda, shu bilan dadanga ruhsat beradi. Meni o'rdu tilini bilishim katta foyda qildi. Do'xturga besh so'mlik «Nikolay» tillisini qo'liga berdim. /rdu tilida do'xturdan ijozat so'radim. dadam uchun do'xtur ruhsat berdi. paraxodga chiqdik, risolani olib qaradim. bu joyda nima lozim bo'ladi. Yozibdurki, iloji boricha yuqoridan joy oling, chunki, paraxodni pastdagi uylari ko'p besaramjon bo'ladi. Shundog hodisalarda limonni ag'kesib, ogziga solib, so'rib turish kerak.

Man rabochiklarning brigada boshligini topib, qo'liga pesh rupiya berdim-da, yaxshi joyda joy topib berishini iltimos qildim. Dadamga yaxshi joy olib berib, rohat bilan yotquzub qo'ydim. haqiqatda ham patsdan joy olgan kishilar ko'b qiynaldilar. Man limon so'rish orqasida boshim ham aynagoni yo'q. Dadam ham yaxsh xoldalar. odamlar mendan iltimos qilar edilarki, limondan bir parcha kesib bersangiz. Men bir parcha limonni bir rupiyadan sotgoni turdum. Boshi aylangon odamlar shu limondan olib, bosh ogriqdan qutulidilar. Ikki kkatta bankada limon kaserva olgon edim, hammasini odamlar talashib oldilar. Men afsus qildimki, ko'p olsam bo'lar ekan. Paraxodda odatan shirin suvni ichmoq uchun ochurud bilan beradilar. tahorat qilishga suv yo'q mening arqonim bilan paqirim namoz o'quvchilarga katta foyda berdi. Pasdan sho'r suvni tortib olib, tahorat qilib, namoz o'qushar edilar. Xulosai kalom, o'n to'rt kun paraxodda yurduq.. Jaddai mudorakga keldik. Miqotdan gusl qilib, hajga ehrom bogladik. Baytullohga har ikki kishi bir tuyani kira qildik. Yo'lda bir kecha tunab, ertasiga Baytullohga yetib keldik.

Baytullohning ziyorati uchun odatga har bir shaharning o'ziga xos dalillari bo'lar ekan. Baytullohni Makka shahriga kiraverish oldidan hojilar oldidan istigfor bo'lishib, dalillar so'rashur ekan: -«Qaysi shahardan keldingiz?» deb. Qo'qond shahrining dalili bizning tuyamizni yetaklab, o'z joyiga olib bordi. Bizni hojixonadan bir oy olib, ushbu yerga joyladi. Keyin bizni Baytullohga olib kirib, tavofi qadam qildirdi, dalilning o'zi oldimizda yurib, ovozi baland bilan o'quydurgon duolarni aytib turar ekan. Dadamning toblari yo'qligi orqasida, orqamga ko'tarib olib Baytullohni yetti martaba aylanib tavof qildirdim. Safo va Marvani tavof qilishda bir eshak kira qilib, dadamni mindirib, yetti martaba bunda ham tavof qildirdim. Keyin ehromdan chiqdik, chunki hali hajga Arafot togiga borush uchun hojixona karovatda yotkuzub qo'ygonman. In besh kun bor edi. Dadamning toblari yo'q, o'zim besh vaqtda Baytullohda namozni jamoat bilan o'qub, Baytullohni tavof qilib, bir chekkada o'turub Qur'on tilovat qilib turgonimda bir kishi orqamdan kelib, meni yelkamdan ushlab: -«Qori bobo, keldingizmu?» dedi. Men qarasam o'sha hindistonda ko'rushgoncha Mullo Faqir alayhir-rahma ekanlar. Bu zotning karomatlari zohir bo'ldiki, menga aytdilar: -«Baytullohda ko'rishamiz» deb. Menga aytdilarki: -«Rasululloh sallallohu alayhi vasallamning tugulgon joylarini ziyorat qildingizmu?». Men aytdim: -«Men bilmayman». Aytdilarki: -«Meni bila yur». Meni boshlab Baytullohdan olib chiqib, bir hovlichaga olib kirdilar. - «Mana shu hovlida, mana shu joyda Rasululloh tugulgonlar». Uyning eshigini ochib meni ichkariga olib kirdilar. Bu uyning ichida olti kishi xalqa qilib o'turubtilar. har qaysilari boshqa rangdagi odamlar. Ba'zilari qora yuzlik habashlardan. Ba'zilari sariq yuzlik. Ba'zilarining sochlari uzun bilaklariga tushadi. Mullo Faqir menga aytdilar: -«Bularni ziyorat qil» deb. Man hammalarini ziyorat qildim. Keyin meni boshlab tashqariga olib chiqib ketdilar. Tashqarida bir uyning ichida bo'yroning ustida o'tirdik. Menga o'z qo'llari bila choy damlab, yaxshi ko'k choyni ichib bo'lgondin keyin meni dilimdan o'tdi: -«Shu choydin bir damlam iltimos qilib olaman». Shu holda qo'ltuglaridan bir yumaloq choyni olib qo'limga berdilar. Mendan: -«Kim bila birga keldingiz?» - deb so'radilar. Man dadamizni kelgonini hikoya qldim. Aytdilar: -«Meni hojixonaga olib boring, qiblagohni ziyorat qilaylik», dedilar. Man hojixonaga olib keldim. Qiblagoh bilan ko'rishdilar. 15 kundan keyin Arafotga ehrom boyladik. Shu bila Arafot togiga kelib, kunu bila bu joyda bo'lub, kechqurun qaytib Muzdalifga keldik. Bu yerda bir kecha bo'lub ertasiga Minoga keldik. Minoda haj ahkomlarini bajarib, uch kun turib qurbonlik qildik. Keyin Baytullohga kelib tavof ziyorat qildik. Keyin Madinaga bordik. Rasulullohning ravzalarini ziyorat qildik. Qaytib Makkaga keldik. Dadamning kasalliklari ziyoda bo'lub qoldi. Bolnisaga yotquzdim. 15 kun bolnisada turdilar. Kasalliklari tuzuk bo'lmadi. Bolnisadan hojixonaga qaytarib olib keldik. Dadam menga aytdilar: -«Men Xudodan tilagan edim, meni o'lumim shu muqaddas joyda bo'lsun» deb. - «Umidim shulki, mening duoyim mustajob bo'lgondur. Man vafot bo'lgondin so'ng bir xatmi Kalomulloh qilib, menga bagishlab, keyin to'gri mamlakatga borgil. Onangni ham ko'rub, duolarini olgil», deb vasiyat qildilar. Dadam vafot bo'ldilar. Ko'p meni duo qildilar.

Keyin aytgonlariga muvofiq hojixonada hojilarga bir kun xudoyi qilib berdim. Xatmi Kalomulloh qilib dadamizga savobini bagishlab, shundan keyin qaytib hindistonga keldim. Yana madrasada qolgon darsni o'qushga boshladim. Mudarrislarimiz talabalar bila jam' bo'lib xatmi Kalomulloh qilib dadamizga duoyi fotiha qildilar. Mullo Faqir alayhir-rohmadan ajooyib karomatlarmushohida qildim. Ilgari kelgonlaridamozorda qirq kun chillada o'turdilar. Xaltalarida bir kilocha qovurilgon nuxod bor edi. Shundan boshqa dodi rohila yo'q edi. Bu zot qirk kun chillada o'turdilar, nima yedilar, qanday qildalar, obi tahorati qodoq bo'ldi?-xech kim bilmadi. Chillaxonadan chiqib, man bila vidolashdilar. Men so'radim: -«Yana qay yerda ko'rushamiz?» Javob berdilar: -«Baytullohda

ko'rushamiz». haqiqatda shundog bo'ldi. ketgonlaridan so'ng madrasada ustozlarimiz so'radilar: -«Qayoqqa ketdilar», deb. Men voqeani aytdim. Ustozlar mendan xafa bo'lub aytdilar: -«Nima uchun bizga xabar qilmading? Biz u zotni ziyorat qilar edik. San o'zung biror vazifa oldingmi, yo'qmi?».-«Yo'q» dedim. Ustozlar aytdilar: -«San nihoyatda gaflatda qolibsan. Nima uchun ul zotdan vazifa olmading?». Men afsus qilib, haqiqatda gaflatda qoldim.

Shul voqeadan keyin 15 kun o'tdi. Bir notanish odam Madrasaga kelib, mening nomimni olib so'rab turibdi, men kelib: -«Nima demoqchisiz, men o'sha odam», dedim. Yonboshidan bir tasbehni olib dedi: -«mana bu sizga omonat Mullo Faqir berdilar. Shu tasbeh bila har quni namozi bomdoddan so'ng yuz martaba : -«Yo Vahhob»ni vazifa qilar ekansiz, meni yubordilar». Men so'radim: -«Ul zot qay joylarda?» deb. aytdi: -«bul kishi Karochi shahrida bir buzrukvorningchillaxonasida chillada o'turubdurlar». Bu yerdagi bizni afsus qilib, vazifa olmoginimiz ul zotga kashf bo'lubdur. Xulosa shulki, bu zot o'z davrida «Outblaridan bo'lib, shu bila bul zotni yana ko'rish muyassar bo'lmadi, lekin hozirgi vaqtda 2 yil muqaddam radio orqali Afg'onistondan ul zotni vafot qilganlar deb xabar qildi. Bu ham ul zotning karomatlaridan menga. Haqiqatan ham, janob Rasulullohning tavallud bo'lg'on joylarida, Haj mavsumida yetti iqlimdan kelg'on «qutb»lar jam' bo'lar ekanlar. O'sha hovlida olti kishining o'tirg'onini ko'rdum. Shularning yettinchisi Mullo Faqir ekanlar.

Xulosai kalom shulki, men yana madrasada bir yil o'quvb, xatmi kitob qilib, madrasa tarafidan ruxsat olib, dadamning vasiyatlarig'a binoano'z mamlakatimg'a qaytib ketmoqchi bo'ldum. Lekin mamlakatg'a kelish uchun katta mablag' kerak, menda bu narsa yo'q. Qandog' ketishimg'a hayron bo'lub turg'on edim, shaharda bir ahli davlat kishi, o'zi katta magazining xo'jayini, mozorda men xatmi qur'on qilg'onimda iqtido qilib turg'on ekan. Shu odam mening safar qilishimni eshitibqancha mablag' bo'lishini mendan so'rab qoldi. Men aytdim: -«Hindiston rupiysig'a besh rupiya kerak». Shul holda kissadan besh rupiya chiqarib berdi. Yo'lning xarojatidan ham xotirjam bo'ldik. Madrasadan shohodatnoma olib, odamlar bilan vidolashib jo'nadim. Sheriklarimizdan qashqarlik ikkita tolibi ilm, bulr ham jo'nadi. Bular menga maslahat berib aytdilar: -«Biz bila birg'a qashqarg'a borg'il. Agar qashqarda turushni xohlasang, biror madrasag'a mudarris bo'lub qolasan. Xohlamasang qashqardan uying'a ketsang ham bo'ladi». Menham ma'bul bo'lub, bular bilan Kashmirg'a keldim. Kashmirda bir qashqariylar uyida turdik. Bular ketar vaqtlarida chegaraning boshlig'ig'a uchrab, ijozatnoma olib yo'lg'a chiqmoqchi bo'ldilar. Menga navbat kelg'onda ul hokim mendan so'radi: - «San qaysi yerdansan?» Man to'g'risini aytdim: - «Man Rusiya Turkistong'a qarashli qo'qond shahridanman» Bu hokim aytdi: - «San Hindistong'a qaysi yo'l bilan kelg'onsan?» Man aytdim: - «Afg'onitson yo'li bilan kelg'onman». «Andog' bo'lsa, o'sha yo'l bilan ketasan, seng'a qashqar yo'lig'a ruhsat yo'q». Shu bilan sheriklarim qashqarg'a jo'nab ketdi, meni qoldirib qo'ydi. Man Kashmirdan qaytib Peshovar shahrig'a keldim. Bu joydan Afg'onistonga o'tub qobulg'a keldim. Peshovardan mashina qatnar ekan. Qobulg'a mashinag'a kira qilib Jalolobldga keldik. Bu Jalolobod shahrida mundin o'n yil ilgari qozi domlamiz xizmatlarida turg'on edim, dilimdan o'tdiki: - «Agar mashina biror soatturg'onda qozi domlaning qabrlarini bir ziyorat qilar edim. Ammo ma'lum emaski, mashina turadimi, yo'qmi. Bu joyda bir voqea bo'lub qoldi. Bu ham bo'lsa, qozi domlamizning karomatlar edi. Mashina buzulib qoldi, shofer aytdiki: - «Mashina bir soatsiz tuzuk bo'lmaydi, kim xohlasa shaharni tomosha qilib kelsun».

Men xursand bo'lub, qozi domlamiz yotg'on go'ristong'a jo'nadim. Lekin qozi domlamizning qabrlaridan hech nishona yo'q edi. Boshqa qabrlardan imtiyoz qilib

bo'lmas edi. Mo'ysafid go'rkov qozi domlani dafn qilish vaqtida tanig'on edim. Hovlisidan chaqirdim, chiqdi. Man ko'rushub o'zumni tanitdim. Man aytdim: - «qozi domlamizning qabrini ko'rsatingiz». Olib kelib ko'rsatdi. Man bir katta toshni boshlariga nishona qilib qo'ydim. Qur'on o'qub savobini bag'ishladim. Go'rkovning qo'lig'a to'rt rupiya pul berdim. Aytdim: - «Go'rning tepasini loy qilib suvab qo'ysangiz!» - «Xo'p» deb qabul qildi. Shuning bilan hayrlashib mashinaning oldiga keldim. Bu shaharda tanish odamlarim ko'p erdi. Emdi ularni ko'ray desam vaqt tang edi. Mashina tuzuk bo'lub qobulg'a jo'nadik. Qobulda Namangondan kelib qolg'on odam bor ekan. Shu odamning hovlisida o'n besh kun turub karvonlar bilan bir otni kira qilib Mozori Sharifga jo'nadim. Ilgari Mozori Sharifda istiqomat qilg'onimda Mirzo Muhammad qosimxon boyning uylarig'a keldim. Mirzo Muhammad qosimxonni o'zlarini Afg'oniston hukumati boshqa joyga surgun qilg'on ekan. Ul boyning qarindoshlarida ko'rduim. Sovet hukumatining konsuli bor ekan. Bu konsuldan ijozanoma olish kerak ekan. Konsulxonag'a kelib uchradim. Mamlakatg'a qaytib ketishimni aytdim. Mendan so'roq qildi. Qachon chiqq'onim haqida ma'lumotlar olib, bir varaqq'a yozib oldi. Keyin aytdi: - «Moskovga xabar beramiz, sizni qo'qondan tekshirib, keyin ijozatnoma keladi, keyin ijozatnoma beramiz, 15 kunda bo'ladi». Shu bila 15 kun bu yerda turdim. 15 kundan keyin konsul chaqirtirdi: «Ijozatnoma keldi» dedi. Keyin Mozori Sharifdan Termizg'a keldim. Termizda meni kutib oldi davlat odami. Bu yerda, - Mozori Sharifda turg'onimda bir kishi o'zi namangonlik, Afg'onistong'a o'tib keldi. O'zi ilmlik kishi ekan. Mening shahodatnomamni ko'rub, manga aytdi: - Bu shahodatnomani yubomang, u tarafig'a keragi ham yo'q. Shu yerg'a omonat qoldiring», dedi. Shu bila shahodatnomani hovli egasig'a bir qutichag'a solub omonot qo'yib qo'ydim. Termizning siyosiy idorasig'a olib kelibdokumentni tekshirib ko'rub, menga ruxsat berdi. Poezdg'a tushub to'g'ri qo'qondg'a keldim. Qo'qondg'a kelib, o'z hovlimg'a kelg'onimdan so'ng, menga ma'lum bo'ldiki, validamiz dadamizning vafotlaridan bir yil ilgari vafot etg'on ekanlar. Madrasada turg'onimda bir tush ko'rg'on edim. Shu tushning ta'biridan validamizning vafotlari ma'lum bo'lg'on edi. Bu tushim shundan iborat ediki: Bizning hovlimizning ro'barasidakatta qabriston bor edi. Shu o'rtasida bir katta daraxt bor edi. Tushumda g'ovlida turubman hech kim yo'q. Onamni chaqirsam, qabrning o'rtasidagidaraxtning tagida: - «Man bu joydaman», deb javob berdi. Hozir bu hovlida ukamiz bola-aqalik bo'lub istiqomat qilar ekan. Men aytdim: - «Validamizning qabrini ko'rsatgan, men borub ziyorat qilayin». Ukam olib borub qabristonning o'rtsidagi daraxtning tagini ko'rsatdi. Man validamdan 17 yoshda judo bo'lg'on ekanman. Shundan keyin man ko'rolmadim, man kelg'onimga pushaymon yedim. Dilimda validamg'a xizmat qilolmag'onligimning xasrati to qiyomat qoldi. Bu joyda go'yo man musofirg'a o'xshab qoldim. Mening yoshim shu vaqtda o'ttuz beshdan oshg'on. Xotun olg'onim yo'q. Man ketib turg'on vaqtimdavalidamizning dadalari ulug' kishi edilar, hayot edilar. Amaki, tog'alar bor edi. Ikki singil kelg'unimcha hammasi olamdan ketg'on. Endi bu kichkina hovlida ikkita ukam istiqomat qilmoqda. Kattasi bola-chaqalik, kichkinasi hali xotun olmog'on. Menga bu qishloqda turush nihoyatda og'ir ko'rinar edi. Ukalarning turmushlari mening tabiatimga to'g'ri kelmas edi. Qo'qond shahrida man talim olg'on ustozlarimizning taklifig'a binoan shaharda turmoqni istadim. Bu melodiy sanag'aga to'qqizinchi yilga to'g'ri kelgan edi. Shaharda qizil mehnat mahallasida bir masjidga muqtado qilib qo'ydilar. Mening istiqomatim masjidning hujrasida bo'ldi. Ul vaqtda masjidda muqtadolar, yachni imomlar bor edilar. Keyin bu imomlarga og'ir soliqlar solinib, bular imomchilikni tashlab ketdi. Masjidlar solig'larni to'lamaganligiorqasidan gorkomxozning ixtiyorig'a o'tib ketdi. Ul davrda siyosatnig taqozosi shu erdi. Man hanuz taalluq qilmag'on edim. Shu mahalda bir eri o'lgan beva qolgan xotun menga xizmat qilaman debtoliba bo'lub shung'a uylanishg'a majbur

bo'ldum. Ul vaqtda odamlar mena o'xshagan besaru somon, holisi yo'q, turar joyi yo'q odamg'a bermas edilar. Men shu xotunning uyida turishg'a qaror qildim. Bu xotunning avvalgi eridan bir qiz, bir o'g'ul farzandi bor ekan. Menga ham Xudo bir o'g'ul berdi. Shu bilan farzandimiz uchta bo'ldi. Bul davrda ruhoniy odamlarga o'z joylari tang bo'lub, har tarafga ko'chib ketar edi. Har bir millatning dushmani o'z jinsidan bo'ladi. Meni ham o'zumni jinsimdan dushmanlar paydo bo'lub, qamoqg'a tushishga sabab bo'ldi. Lekin bu qamoq menga davoim etmadi. Tekshirish orqasida menga ruxsat berdi. Shul davrda bir kishi biror ishg'a mashg'ul bo'lishi lozim edi. Man ham pilla punktig'a ishag kirdim. Shu punktda ikki yil ishladim. Biroq qurama xalqidan yoru oshnolar ham bor edi. Meni Ohangaron rayoni Ablig' degan joyig'a ko'churub olib ketdilar. Bu o'ttiz uchinchi mulodiy yillar edi. Mamlakatda ocharchilik bo'lub, odamlar tiriklik uchun har tarafga o'zlarini urar edilar. Men ham shul sababdin Ohangaron rayoniga ko'chub kelishga majbur bo'ldim, chunki ul joyda ham xalq g'allakor edilar. Tiriklik oson bo'lar debumid qildim. Ablig'da birovning hovlisida omonat o'turdum. G'alla ekish uchun hammaga plan berar edilar. Men ham planni olib g'alla ekishga qaror qildim. Bor oshnolar yordam qilib g'alla ekishib berdi. Urug'lik bug'doyni ham qarz berishdi. Shu bilan bug'doy pishib, bug'doyni o'rmoq uchun yana hashar qilishib, bug'doyni o'rub, yanchishib berdi. Hukumatning planini to'ladim, lekin bu joyda ham o'z jinsimizdan mullolar menga dushmanlik qilib: - «Meni qochqinchi», deb qoralay berishdi. Xulosai kalom, bu yerda ikki yil turganimdan keyin, mahalliy hukumat meni: - «Bu joydan keting», dedi. Oxir majbur bo'lub, bu joydan ko'chub Toshkentgaqarashli «Oq yo'l» degan joyida ... omonat turdum. Kolxozda paxtachilik brigadasidatabelchi bo'lub ishladim. Ikkinchi yili kolxoz rasi qo'qonlik ekan, menga yordam qilib, kolxozning oshxonasiga kassirlik ishxonasig'a qo'ydi. Bu vazifada bir yil ishladim. Yana bu joyda ham mening o'zimning jinsimdan dushmanlar paydo bo'lub: - «Bu ruhoniy mullo» deb, ham «Xorijiy davlatlarda yurgan» deb qamatib yubordi. Shu bilan uch yilga kesilib, qamalib ketdim. Sverdlovskiy oblastiga mahbuslarning lagerlarida qarag'ay kesish zagatovkasida ishladim. Bir yildan so'ng Tug'da degan shaharga itob qildi. Ul shaharda ishg'ol zavodida ishladim. Bizning vazifamiz qarag'ay yog'ochdan poezdlarning tagig'a qo'yadigan ishpal tayyorlash edi. Bu zavodda yaxshi ishlaganim uchun menga mukofot berdi. Xulosai kalom shulki, uch yil muddati tamom bo'ldi. Bu yerdan qutulub, qo'qond shahrig'a o'z yurtimg'a qaytib keldim, chunki bola chaqam ham kolxozdan raschyot olib qo'qond shahrig'a kelqon ekan. Man shaharga kelg'ondan so'ng yana ishlash kerak edi. Yog' zavodg'a ishg'a kirdim. Bu zavodda ishlab turg'on vaqtim q41-yildan – 43-yilgacha) ikkinchi jahon urushi boshlangan edi. Urush ham oxirlarga borib qolg'on edi. Yoshim kichik bo'lub tushg'on paspurtum orqasida meni zavoddan armiyaga oldi. Qozog'istonning Semipalatinskiy degan shahrig'a. Armiyalar safida xizmat qildim. Yoz mavsumi korxozlarda erkak odamlar furontig'a olinib, xotunlar qolg'on edi. Bug'doylarni yig'ishtiradigan erkalar yo'q. Shuning uchun armiyadan bizni kolxozning ishig'a yubordi. Yoz mavsumida kolxozda bug'doy o'rdik, hayvonlarga xashak jamg'ardik. Kuz vaqtida ishlar tamom bo'lg'ondan so'ng biz qaytib yana shaharg'a keldik. Shundan keyin bizning batalonimizni furontg'a yubordi. Nemislar shul davrda Belorussiyada, Minsk shahri atrofida urush bo'lub turg'on edi. Biz mana shu joyg'a to'g'ri poezd bilan keldik. Urush nihoyat darajada qizg'in bo'lub turg'on edi. Kelg'on barobarda nemisning hujumiga uchradi. O'lg'onlar o'ldi, qolg'onlar yarador bo'ldi. Man ham qo'limdan yaralanib hospitalg'a qaytarildim. Smolinsk shahrig'a olib kelib yotqizildim. Bir haftadan so'ng yaradorlarni poezdg'a yuklab Moskovg'a olib keldi. Moskovg'a yaqin Dulyo shahrida hospitalda yotdim. Bir oydan so'ng yana poezdg'a solib Novosibirskg'a olib keldi. U yerda Marinsk degan shaharda hospitalda davoladi. Qo'limni ikki martaba operasiya qildi. Bu joyda to'rt oy yotdim. Qo'lum tuzuk bo'ldi.

Shundan keyin komissiya qilib meni Kemerova shahrig'a trudovoy lagerg'a yubordi. Bu joyda besh yuzta qo'y qo'limga topshurildi. Xulosai kalom shulki, bu zavodning qo'yini ikki yil boqdim. Qo'y boqishning ajoyib xosiyatlari bor ekan. Mana shu sababdin ham payg'ambarlar ham o'z davrida qo'y boqq'on ekanlar. Qo'y boqq'on kishi halim bo'lub, rahimdil bo'lmoqning ta'sirini bag'ishlar ekan. Man ham shu qo'y boqq'on holimda yillar qur'onni tashlab qo'yib, esimdan ko'tarilib, parishon bo'lub, shunday holg'a shumg'on edim. Lekin bu cho'ponlik menga Xudoning bir ulug' ne'mati bo'ldi. Qayta boshdan qur'onni takror qilib, yana eski holimg'a aylanib yod qilib oldim. Erta bilan qo'yni haydab qarag'ao'zorning ichida yurar edim. Og'zimda kalom ilohiyyani takrorlar edim. Har kun o'n besh poradan o'qib ikki kunda bir xatim qilar edim. Menga bu Xudoning marhamati bo'ldi. Qo'ylarni na faqat o't giyohlar bilan boqar edim, balki oxir manga olib borib arpalarni yedirar edim. Nihoyatda semirib qolg'on, ikkitadan qo'zilar tug'ub ko'paygan edi. Odatda Rusiya qo'ylari tuzga nihoyatda o'ch bo'ladi. Bular tuzni yaxshi ko'radi. Man hamisha bularg'a davlatning bergan tuziga qaramasdan magazindan tuz sotub olib qo'ylarg'a berar edim. Meni qo'ylar orqamdan ergashar edi. Odatda cho'pon qo'lida kaltak bilan qo'yni orqasidan yursa-da, man qo'yni oldida yurar edim. Qo'ylar meni orqamdan ergashib yurar edi. Bir kun voqea bo'ldi. To'qayni ichida qo'ylarimni bir salqin joyg'a yotqizib dam olib turgan edim, bir polkovnik bir iti oldida qo'lida miltiq, daraxtlar orasidan chiqib qoldi. Qo'ylar itidan qo'rqub, hammasi o'rnidan turub bir tarafg'a qochishg'a harakat qildi. U polkovnik bildiki, qo'ylar itdan qo'rqushdi. Itni yot dedi. Iti yotdi. O'zi oldimg'a keldi. Mendan so'radi: - «Bu qo'ylar qaysi tashkilotg'a qaraydi?». Man aytdim: - «363-zavodg'a qaraydi». Mendan so'radi: - «Zavod direktorini taniysanmi?». Man aytdim: - «Yo'q». Aytdi: - «Man zavodning direktori bo'laman», dedi. - «qo'ylarni qanday qilib ko'rsam bo'ladi?». Man aytdim: - «qo'ylarni chaqirsam keladi». Siz men bilan turung, keyin ko'rasiz, bu qo'ylar menin qo'limdan tuz yeb o'rgangan. Cho'ntagimdan bir yumaloq tuz olib, qo'ylarg'a ko'limni ko'tarib chaqirdim. Qo'ylar hammasi mening atrafomni o'rab oldi. Direktor qo'ylarni dumbasini tekshirib ko'rdi, qo'ylar hammasi semiz, qo'zilar ham sog'lom. - «qo'yingiz nechta?» dedi. Man aytdim: - «Menga topshirgan vaqtda 500 edi. Hozir 700ga bordi». Yon daftarig'a yozib oldi va aytdi: -«Man sizni chaqirtiraman, borasiz». Shu vaqtdan 15 kun o'tgandan so'ng brigadamiz kelib aytdi: -«Seni zavodga chaqirtirayapti». Bizni bu turgan joyimizdan shahar 40 kilometr kelib, otdel kadrg'a uchradim. Ul menga aytdiki: - «Kechqurun klubda majlis bo'ladi, shu majlisg'a kirasan?». Kechqurun klubg'a kirdim. Majlisg'a hamma yig'ildi. Qarasam yuqori sahnada zavodning kattalari o'tirubtilar, polkovnikni ham shularning ichida ko'rdim. Zavodda yaxshi ishlaganlarni nomi bilan chaqirdi. Shul qatorda meni ham chaqirdi, bordim, sahnaga chiqdi. Polkovnik majlis ahliga aytdi: - «Bu odamg'a qaranglar, o'zi o'zbek ekan. Armiyadan qaytib bizni ixtiyorimizda edi. Biz muni zavodning qo'ylarini boqishga qo'ydik. Qo'ylarni yaxshi tarbiyalagan, hamma qo'ylar semiz, sog'lom, sakkiz yuzga ko'paygan. Qo'ylarni chaqirsa, itoat qilib oldig'a yugurib keladi. Mundaqa cho'ponni ko'rganim yo'q edi. Munga zavod tarafidan mukofot berish kerak ekan». Shu bilan menga yaxshi palto, yomg'urda kiyadigan fosh, 50 so'm pul bilan rahmatnoma mukofot berdi. Man aytdim, bu orada menga oylikni ham ziyod qilib berdi. Bir kun bir voqea ro'y berdi. Odatda tush vaqtida qo'ylarni dam oldirar edim. Qo'ylar ham yotar edi, men ham bir chekkada o'xlar edim. Qattiq o'xlab qolib bilmayman, qo'ylar o'rnidan turub to'qayg'a kirib ketibdi. O'rnimdan turib har qadar axtardim, topmadim. Brigadirga ta'yinladim. Brigadir sigir boqar uchovimiz uch kun qaradik, qo'y yo'q. To'qaylarni qidirmagan joyimiz qolmadi. Brigadir nihoyat darajada parishon bo'ldi, zavodg'a xabar qilishni bilmadik. Ko'chadan shahar tomong'a o'tg'on odamdan so'rar edik. Bir urus xotun shaharg'a jo'nayotib xabar berdiki: - «Bu joydin 3 kilometr

uzoqliqda bir kolxozda» dedi. Ul kolxozda 300 mol bor edi. Uning cho'poni aytdiki: - «Bir to'da qo'ylar qo'shildi. Man uch kundan beri haydayman, egasi chiqmadi». Brigadirimiz parishon bo'ldi: - «Ul ko'p qo'ylardin qanday qilib ajratib olmaiz?». Man aytdim: - «Man ajratib olaman, san parishon bo'lma?». Erta bilan turub u kolxozga borub cho'ponning uyini toptim. Cho'pong'a aytdim voqeani. Ul cho'pon bir qari urus ekan, manga aytdi: - «Endi qanday qilib ajratasan mening qo'yimdan, mening qo'yimni qo'log'ida nishonasi bor. Bitta-bitta tekshirish kerak», dedi. Men aytdim: - «qo'ylarni qo'yxonadan xaydab chiqqin, man o'zum ajratib olaman». U aytdi: - «O'zing qanday ajratasan?». Man aytdim: - «Chaqirsam keladi».

Hayron bo'ldi. Cho'pon hamma qo'ylarni maydong'a haydab chiqdi. Man byuir baland yerda turub, qo'limni ko'tarib chaqirdim: - «Ma, Ma» deb. Bir katta ona qo'y bor edi. U yugurganicha keldi. Uni kurub boshqa qo'ylar ham yugurub kelib mening atrofimda to'plandi. U cho'pon hayron bo'lib aytdi: - «Man o'n yildan beri cho'ponlik qilaman, sendaqa cho'ponni ko'rganim yo'q». Man qo'ylarni oldig'a tushdum, qo'ylar orqamdan ergashib chiqdi, hammasi chiqdi. Ertasig'a brigadir bilan qo'yxonaning eshigini ochib bitta-bitta sanab chiqdik, birontasi ham qolg'oni yo'q. Brigadir aytdi: - «Seni bu qilg'on ishingga yana mukofot berish kerak».

Zavod tarafidan bizlarg'a yer bermocchi bo'ldi kartoshka uchun. Menga ham bir ozg'ina yerni haydatib, bir qop kartoshka berdi. Kartoshka ekdik. Har kun ishdan bo'shagan vaqtda kartoshkani chopib, yaxshi mehnat qilar edim. Boshqalarning kartoshkasidan mening kartoshkam ikki barobar hosilli bo'ldi. Bir qopdan yigirma qop kartoshka oldim. Shu bilan tirikligimiz sut, kartoshka. Zavodni 80 sigiri bor. Har kun bir kosa sut beradi. Sutg'a kartoshkani qaynatib ichib, shu bilan yurdik. Xullas, uch yil shu joyda ishladim. Keyin urush tamom bo'lib, 46 – yil hamma'ga ruxsat bo'ldi. Men ham qo'qond shahrig'a qaytib keldim. Keyin qaytib yog' zavodda ishladim. 47-yili Dushanbag'a sayohat qilib kelg'on edim, bu orada masjidlar ochilib, ruxsat bo'lg'on ekan. Dushanbada din nazoroti: - «Ko'chub keling, biz sizg'a o'xshash odamlarg'a muntazirmiz», dedi. Ramazonda kelg'on edim. Xatmlarg'a hammasig'a ishtirok etdim. Meni nazorat diniya tarafidan mozori Mavlono Ya'qub Charxiyga mutavalli qilib qo'ydilar. Men mutaraddud bo'lub bu yerda turush qasdida kelg'onim yo'q edi. Bola-chaqalarim qo'qondda qolg'on, hayron bo'lub tashvish tortmaslik fikrida istiora qildim. Xavfimda bir mo'ysafid bizdek kishi bir oq otni olib kelib menga mindirdilar. Bu yerta bilan bu xavfimdanda qanoatlanib, Hazrati Buzrukvorning bashoratlaridan xursand bo'lub turmoqqa qaror qildim. Bola-chaqalarni ko'churub olib kelishg'a qaror qildim. Shu bilan hozirgi o'tirgan hovlimni sotib oldim. Mozorda bir yil turganimdan so'ng meni nazorat diniya shaharg'a olib kelib Hoji Ya'qub masjidiga imom xatib muqarrar qildi. Bu masjidda ham ikki yil imom bo'lub turdum. Bu yerda ham menga dushmanlar pyjo bo'lub, noto'g'ri tuhmatlar bilan meni yana qamatdilar. Sudda guvohlik berib meni haqimga davlatga yudushman deb guvohlik berdilar. Shu bilan og'ir suruk berib meni qamadilar. Qozog'istonga itob qildilar. Ul joyda lagerda ishlab turub Moskvag'a ariza berdim. Arizada «Men hech jinoyat qilg'onim yo'q. Men noto'g'ri sud bo'ldum» deb yozdim. Meni moskvadan komissiya kelib tekshirdi. Tekshiruvdan keyin meni ofoshladi. To'rt yilu olti oy qamoqda turdum. Shundan keyin ozod bo'lub Dushanbaga keldim. Meni noto'g'ri sud qilg'onlar ishdagn olinib, men haqiqiy begunohligim shitob bo'ldi. Keyin akademiya'ga meni ishga oldi. Ikki yil akademiya'ga arabiy kitoblarni forsy tilig'a tarjima qilish vazifasida ishladim. Keyin ko'zlarim operasiya bo'lub kitobga yaramaydi deb do'xturlar spravka berdi. Meni mabus bo'lg'onimdan keyin kitoblarim musodara bo'lub furontdan

olg'on dokumentlarim kitoblarning ichida yo'q bo'lub ketdi. Davlat furontg'a borg'onlarni qadrlab ularg'a ko'p imtiyozlar bergani sababidan men ham harakat qilib balnisaning bergan dokumentini kopyasini oldirib keldim. Xulosai kalom shulki, hozir Ikkinchi grappa invalidi bo'lub, 97 so'm pensiya muqarrar bo'lub o'z joyimda rohat bilan yashamoqdaman.

Nashrga tayyorlovchidan:

Ushbu risolani yozishda foydalangan magnit tasmasi va qo'lyozmani Muhammad Sharif (Hindistoniy) domlaning o'g'ullari Ubaydullo Muhammadjon o'g'li o'z qo'llari bilan menga olib kelibberdilar.

Shu bilan hali risola tugagani yo'q, davomi bor.

Nashrg'a tayyorlovchi:
MULLA KAMOL O'G'LI SARIMSOQJON,
Tibbiyot fanlari nomzodi

LUG'AT

Ilmi sarf – So'z turlari.

Ilmu nahv – Gap turlari.

Sharhi Mullo yoki Sharhi Jomi' – Abdurahmon Jomiyning Jomi' kitoblarini Sarf va Nahv bo'yicha kengaytirilishi.

Mansubot – Ism va fe'llarning nasf o'rinlari. Nasf ya'ni ism va fe'lningoxiri qa) o'qilishi.

E'loliya – So'zlarni turlashlikto'g'risidagi fan.

Marohil Arvoh – Sarf ilmiga oid kitobning nomi.

Mo'zi – Kitobning nomi qgrammatikaga oid).

Zanjoni - Kitobning nomi qgrammatikaga oid).

Avomil – kitobning nomi qIsm va fe'lning holatlarinitekshiruvchi yuz omil).

Mezonul Mantiq - Mantiq ilmiga oid kitobning nomi.

Mirqotil Mezonil Mantiq - Mantiq ilmiga olib chiquvchi kitobning nomi.

Sharhi badiyi Mezon – Badiiy mezon kitobining sharhi (kengaytirilgani).

Tahzib – Kitobning nomi qMa'nosi: poklash).

Shamsiya – Mantiq ilmiga oid kitobning nomi.

Qutbiya – Kitob nomi.

Sullam – Mantiq ilmiga oid kitobning nomi.

Farzi ayn – Har bir kishiga yuklangan Farz amallar bayoni qKitob).

Fiqh maydoni – Farz ilmiga oid kitob.

Muxtasar – Fiqh ilmiga oid kitobning nomi.